

## ИНГ ЛИЗ ТИЛИ ДАРСЛАРИДА НУТҚИЙ МУЛОҚОТ ВАЗИЯТ ЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

**Н. Ж. И с а к у л о в а,**

*УзДЖТУ, Педагогика ва психология кафедраси,  
педагогика фанлари доктори, профессор*

Вазият, шунингдек, моддий тақдим этиш учун бир йўл сифатида ҳаракат қилади. Тақдимот нутқдаги нутқ намунасининг ишлашини намоиш қилишдир. Виз ўргана бошлаганимизда, айтайлик, келаси замон ва шу тарзда шаклланадиган шакл бўлиб, мисоллар келтиришдан бошласак, грамматик ҳодисанинг структур томонини ихтиёрий ёки ноилож илғаб оламиз. Мулоқот учун функционал томон бирламчи бўлиб, у фақат бир вазиятда намоён бўлиши мумкин. Бу, айниқса, мураккаб вазиятли шартлилик ёки она тилидан бошқа вазиятли шартлилик билан грамматик моделлар учун тўғри келади. Вазиятли тақдимотда талаба дарҳол натижа образини кўради ва энг асосийси нутқ образидан фойдаланиш эканлигини англайди. Вазиятдан ташкарида айтиладиган ёки идрок қилинадиган нутқ бирликлари хотирада қолмайди, чунки улар инсон учун аҳамиятли эмас. Агар улар босилса ҳам, улар қам ишлатилади, чунки улар вазият билан белгиланмаган бўлса, улар ўтказиш қобилиятини йўқотади: талаба билади, лекин улардан фойдалана олмайди.

Агар психологларнинг бирор ҳодиса билан биринчи марта учрашишга аҳамият берганликларини эсласак, таассуротнинг асоси яратилганда, материални ситуацион тақдим этишнинг алоҳида аҳамияти аён бўлади. Вазият кўникмаларни шакллантириш шарти вазифасини бажаради. Кўникмага мослашувчанлик шаклландан кейин берилмайди, у махсус шароит туфайли шаклланиш жараёнида ривожлантирилади. Энг муҳими-вазият. Зеро, прагматизм фақат кўникмаларни ривожлантириш учун эмас, балки кўникмаларни ривожлантириш учун ҳам зарур бўлган коммуникатив методнинг энг муҳим хусусияти. Нутқий фаолият малакаларни кўчиришга асосланади, чунки мулоқотнинг чексиз ўзгарувчан шарт-шароитлари ҳар гал сўзловчи олдида янги вазифаларни қўяди. Қобилиятнинг асоси сифатида нутқ қобилиятлари потенциал ўтказилса ва шунинг учун нутқ қобилиятлари жуда динамик бўлса, улар билан курашишингиз мумкин. Нутқ малакаларининг вазиятли мослашувчанлигини шакллантириш шарти нутқий вазиятларни тақозо этади. Улар вазиятликни йўқотмасдан (одатда ўқув машқларига хос бўлгани каби)

автоматлаштиришга (фойдаланишнинг мунтазамлиги, намунали хулқи) мос махсус шароитларда муайян нутқ бирлиги ёки нутқ намунасидан фойдаланиш учун барча шарт-шароитларни яратади.

Вазият малакани ривожлантиришнинг шартидир. Эҳтиёж, айтиш, кимдир вазиятни ютуқлар ишонтириш. Сирасини айтганда, бирор-бир ҳолат табиий равишда вазият ташқаридан белгиланмай, суҳбатдошлар иштирок этаётгани ҳодисаларнинг оқибати ёки олди-бердилари бўлгандаги юзага келиши мумкин. Бу ҳолатнинг барча фаолият билан боғлиқлиги қанчалик кенг ва чуқур бўлса, мотив яратиш шунчалик осой бўлади: онгнинг субстанцияси-инсон фаолияти. Фаолиятнинг жуда яхши контекстини махсус фильмлар ўрнатиши мумкин. Булар мазмунан қизиқарли (муаммо), ориентацияда коммуникатив (алоқа соҳасини ҳисобга олган ҳолда) ва натурада услубий бўлган тadbирли фильмлар бўлиши керак. Бу фильм ҳар бир даре цикли олдидан намойиш этилади ва талабаларни мунтазам тadbирлар муҳити билан таништиради, шу асосида ўқитувчи синфда вазиятлар яратади.

Барча ўқиш материали нутқ ўргатиш воситаси сифатида (нутқни ривожлантириш учун ишлатиладиган матнлар, сўзларни ва нутқ намуналарини ўрганиш учун микротеклар) ҳам фильм воқеаларига асосланади, лекин уларли кенгайтиради ва ривожлантиради. Ҳатто кўпгина ўқув машқларининг мазмуни нутқ малакаларини ривожлантириш босқичидаги машқларни эмас, балки вазиятли шартланган бўлиши мумкин эди. Фаолият субъектини жорий этиш вазиятларни индивидуаллаштиришнинг асосий шarti ҳисобланади. Нутқ малакаларини ривожлантириш шarti сифатида вазиятнинг аҳамияти нимада? Агар сиз нутқ механизмларини қабул қилсангиз, вазият уларнинг ҳар қандай ривожланишига ҳисса қўшади: дискурсив равишда механизми (фақат ҳисоб алоқалари спикернинг стратегияси ва тактикасини ишлаб чиқишда), қўрғошин механизми (суҳбатдошнинг реакцияларини ҳисобга олиш хисси пайдо бўлади), танлаш механизми (нутқ муаммолари ва улар ўртасидаги муносабатлар кўплиги лексик бирликлар автоматик контекстуал чакирувини яхшилади).

Фақат муносабатлар тизимлари сифатида вазиятларда самарали маҳорат энг муҳим фазилатларини кўплаб ривожлантириш мумкин. Мақсадга мувофиқлик, масалан, нутқ фикрлаш вазифасининг мавжудлиги туфайли ривожланади; ҳар сафар янги маҳсулотни яратиш зарурати туфайли ҳосилдорлик; вазиятнинг ҳар қандай қўллаб-қувватловларга эмас, балки ички кўриниши, хотираси,

фикрлашига таянишга ўргатадиган ташқи эмас, балки идеал, субъектив, “ички” ҳодиса эканлиги туфайли мустақиллик. Бу ҳам оғзаки, ҳам тасвирий кўмакчиларни нутқ малакаларини ривожлантиришдан бутунлай четлаштириш керак дегани эмас.

Биз малакани ривожлантириш йўлидаги талабанинг мустақиллигини ошириш кераклиги ҳақида гапирамиз. Оғзаки чет тили нутқида ўргатишда табиий мулоқот вазиятларини яратиш осон эмас. Уқув муҳитида ўз-ўзидан пайдо бўладиган мулоқот вазиятлари, биринчидан, тор мазмундаги вазифага эга бўлса, иккинчидан, улар ўз она тилида амалга ошиши эҳтимолдан холи эмас. Биринчи ҳолат таълим жараёнидан ташқарига чиқадиган мазмунни вазиятга киритиш зарурлигини ўз ичига олади. Иккинчи ҳолат қисман ўқувчининг мулоқот воситаси сифатида эмас, балки чет тилини ўрганиш объекта деб ҳисоблашга мойиллиги билан боғлиқ. Чет тилини ўрганишда у доимо таълим вазифалари билан шуғулланади, шунинг учун тилнинг ўзи таълим жараёни билан, яъни табиий алоқанинг тескарисини бўлиши билан боғлиқ. Шунингдек, у ўз ўқитувчисини ўз олдида тарбиявий вазифаларни қўядиган ва уларнинг бажарилишини назорат қиладиган шаҳе сифатида кўради. Бу тўсиқни енгиш учун ўқитувчи ўргатаётган одамдан гапираётган одамга айлантириш қобилиятига эга бўлиши керак.

Уқиш жараёнида талаба хатолардан кўрқиб, тарант ҳолат ҳосил қилади. Энг муҳими, уни тузатиш. Мулоқот тренинги бу борада муайян талабларни келтириб чиқаради, улар ҳар қандай тегиниш ва қичқиришга мос келмайди, нутқ орқали хатоларни тузатиш тамойили, худди қайта сўраш ва хушмуомалалик билан алоқа жараёнини бузмасдан, тўғри вариантни таклиф қилиш каби. Мулоқот технологияси ўқитувчи учун жуда муҳимдир, чунки бу кўникмага ега бўлмасдан туриб мулоқотга ўргатиш мумкин эмас. Мулоқот жараёни дарснинг дастлабки дақиқаларидан бошланиши керак. Дарснинг бошланиш вазифаси ўқувчиларни чет тили билан мулоқот муҳити билан таништириш, нутқ органларини қайта қуриш ва мияни керакли режимда ишлашдан иборат. Бунинг учун нутқ зарядидан фойдаланилади. Кўпчилик ўқитувчилар аргумент билан дарё бошлайдилар, лекин кўпинча алоқа ўрнатишда тўсиққа айланади. Кундан-кунга такрорланиб келаётган иборалар ва ҳоказо жавобларни ёд олган, мулоқот намунаси сифатида хизмат қила олмайди. Баъзи ўқитувчилар “сухбатлар \ар хил” вақт исроф ҳолат йўқ, деб ишонаман, улар холда билан бошланади: “шундай, тайёр бўлсин. Ҳамма тинглаяпман?”. Бу билан нуткий алоқани йўлга қўйиш

мумкин эмас. Бунинг эса унчалик қийин эмас: сўнгги воқеалар ёки талабалар муаммоларига дойр саволлар, ўқитувчининг ўзига дойр бир неча таклифлар, суҳбатдош баёотда самимийлик сезса, унга муносабат билдиради.

Шундай қилиб, мулоқотда алоқа мавжуд. Агар сиз бунга ҳаракат қилмасангиз, таълим муҳиtida мулоқотнинг табиий ҳолати юзага келиши мумкин. Лекин баъзан уи яратиш қийин, чунки ўқувчилар ҳаётдан воқеа-ҳодисаларта камдан-кам ҳолларда таяниш мумкин. Сиз воқеликнинг айрим сегментлари шаклида, оғзаки ёки график тарзда қайд этилган ҳолатни, яъни раем кўринишида киритишингиз мумкин, матнлар ёки чизмалар шаклида. Бундай матннинг мазмуни, ҳажмидан қатъий назар, маълум бир ҳикоя атрофида ривожланиши керак. Барча мазмун оғзаки ифодаланмайди, унинг айримлари фақат назарда тутилади. Агар талаба магнии тушунса, бу назарда тутилган қисмлар улар томонидан осонгина қайта яратилади. Кўпинча, назарда тутилган қисмлар матн мазмунини якуний лойиҳалашда муҳим роль ўйнайди. Бу хусусиятдан нутқий вазиятларни яратишда муваффақиятли фойдаланиш мумкин. Бу умумдават техникасидир (отлашган матн боғланишлари асосида мулоқот вазиятларини яратиш) ва у фақат матн шу мақсадда тайёрланган ҳоллардагина ишлатилиши мумкин.

### **Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:**

1. Методика навыка говорения на английском языке. Электронный ресурс: [http://letopisi.org/1пбех.рйр/Методика\\_навыка\\_говорения\\_на\\_английском\\_языке](http://letopisi.org/1пбех.рйр/Методика_навыка_говорения_на_английском_языке). Дата обращения: 13.04.2021
2. Абдуллаева М.А. Коммуникативная методика обучения иноязычной грамматике на начальном этапе языкового факультета (на мат. Present continuous, Present perfect английского языка): Дис. ... пед.ф.н. - Худжанд, 2004. 189 б. Б. 18.
3. Методика обучения говорения на английском языке. Электронный ресурс: <http://vici.co.uk/razrabotki/mi-etodjka-obuchieniiu-ghovorieniiu-na-angliliskom-iazykie.himl>. Дата обращения: 03.07.2020.
4. Коммуникативные барьеры и способы их преодоления. Электронный ресурс: [lit\\_ips: >c\\_i\\_c\\_ncclonim.ni/2015\\_articleCO\\_15014272](http://lit_ips: >c_i_c_ncclonim.ni/2015_articleCO_15014272). Дата обращения: 03.07.2020.